
KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

HÉT ÉV UTÁN: A FOLYTATÁS

Balla Zsófia: *A harmadik történet*. Versek. Jelenkor, Pécs, 2002

A harmadik történet – a más (például a román), illetve a többnyelvű és gyermekversköteteket leszámítva – Balla Zsófia tizedik verseskötete. Előző, válogatott verseket tartalmazó kötete (*Ahogyán élsz*, 1995) mintegy hét évvel ezelőtt jelent meg, s az 1968-as, első verseskötetétől (*A dolgok emlékezete*) az *Egy pohár fű* (1993) után íródott újabb költeményekig (l. *Budapest-ciklus*) ölelte fel a lírikusi pályát, nemcsak egybegyűjtve, de az egyetemes magyar irodalom olvasói számára hozzáférhetővé is téve – például a válogatás rostáján átjutott azon költeményeket, amelyek addig a Kolozsvárott kiadott első hat kötetben láttak napvilágot. Azt is mondhatnánk, hogy e gyűjteményes kötet e lírát visszamenőleg és egészében az egyetemes magyar irodalomba integrálta, annak kontextusába helyezte.

Az opus kilencvenes évek közepéig terjedő vonulatának legjavát prezentáló gyűjteményes kötet mint ideiglenes (ezredvégi) megálló a továbbra is nyílt pályán, valamint a megjelenése óta eltelt hét év egyaránt abba az irányba tereli az olvasói érdeklődést, hogy bemérje, mi változott azóta e líra világán belül – felfedett-e újabb élet- vagy élményterületeket, kínál-e új nüanszokat.

Balla Zsófia lírájának a kilencvenes évek második feléig tartó szakasza, „félmúltja” és a mostani, legújabb kötetének költeményei között először is a hasonlóság, a hasonló létélmény és intonáció, az egybehangzások hívják fel magukra a figyelmet. Ami azt jelenti, hogy törésről semmiképpen sem beszélhetünk – új árnyalatokról, súlypontok áthelyeződéséről annál inkább. *A har-*

madik történet olvasója részben e líra eddigiek során is ismert meghatározó vonásaival találkozhat, részben új nuanszaival. Hangsúlyok finom elmozdulásával, néhány témavonulat rögzülésével, árnyalt kibontásával. Ilyen, most hangsúlyosabban rögzült tematikus tömbök a születés és halál, a teremtés és elmúlás, a magány, valamint a hanyatlás, a pusztulás. Összesítve: a lét egzisztenciális élménye, a kezdet és vég között kifeszített húron a létélmény negatív, tragizáló felhangjaival. Balla Zsófia verseit már első kötetétől kezdődően körülengte egyféle elégikus, halk szomorúság, amely most még erőteljesebb intonációt kap, midőn a születés, a teremt(őd)és negatív távlataként, végpontjaként most hangsúlyosabban jelöli ki a lírai ént testközelből is érintő romlást, pusztulást, elmúlást. Olykor egészen konkrét oka van a katarzist nélkülöző vég tragikusabb hangjainak, sötétebb felületeinek érzékel(tet)ésére: például a Mészöly Miklós, majd Petri György, az író- és költőtárs halálát követően fájdalmasan megtapasztalt Semmi, mely hol a minden előre kirótt halandóság tudomásul vételeként reflektálódik („mindenki saját / halála nyárshegyén forog. Durván elárvul” – *Mészöly Miklós délelőtti*), hol a kortárs mester emberi-művészi magatartásából merít részleges vigaszt („Az, ami itthon történt elmúlt évtizedünkben, / részben a tartásod, sőt nézeteid szüleménye. [. . .] Egykor tőled tanultam: versben / a nyílt beszéd s ha vallasz nyersen / – csak új álarcod, jel-mezed. (. . .) A költészetben arc nincs meztelen. / Úgy rejtőzöl, hogy bőröd mutatod” – *Csöndfoltok – Petri György emlékére, VI. Visszahozni.*)

A kötet centrumában ez a halott Petrit megidéző, tízrészes versciklus áll, de a versek nem kis hányada más (élő) kortársakkal (Závada Pállal, Tolnai Ottóval, Esterházy Péterrel, Tandori Dezsővel stb.) is kommunikációba lép. Balla Zsófia lírájában ez sem új vonás. A gyűjteményes kötet előtt az *Egy pohár fű* versei idéztek meg ily módon kortársakat és régieket (Mészöly Miklóst, Berzsenyit, Rilket, Nemes Nagy Ágnest, Parti Nagy Lajost) választott/vállalt hagyományként.

A verseskötet élére, a ciklusok elé helyezett, *A lélekzet* című költemény fényben és ellenfényben láttatja Istent, ki egyrészt „balkezével / jelöltjét sóval irtja”, másrészt „a Föld sója, az írmag / jobbjaiból hull a porba”. Bal és jobb, rossz és jó, halál és élet, elmúlás és születés, súly és könnyűség ellentétpárjait vázolja fel e kötetkezdő költemény, kijelölve a kötet többi versének bináris opozícióit is. Maga a lélek is e kettősség jegyében teszi a dolgát: „Halálból csak a lélek / merít fel. És a halálba / is a lélek vezet majd” (uo). S hogy akár programversként is olvashatjuk e költeményt, erre zárata utal, amely a kötet mérlegeként, leltáraként, a benne domináló sötét tónusok indoklásaként is felfogható: „Sós könnyek súlya és a / kevés jó könnyűsége.” E „keves jó” ellenében sötétlik fel a hanyatlás, a romlás, a pusztulás – például a történelem

metaforikus figurációiban: „Az elveszített tengerek. / A rongyolt országdarabok (. . .) Szótlan rejtély már az, ami a helyszín édessége volt” (*A képernyő vak halszeme*); [a Sátán] „A földre freccsenti a Balkánt” (*A fogadás*).

„Ezeknek a verseknek a nagy többségében is megfeythetően, dekdóolhatóan nagy felismerhetően benne él a kiváltó élmény, amelynek elfedését a szerző nem végzi el, hanem apró töredékinformációkkal (ajánlásokkal, helynevekkel, időpontokkal, gyakran a címmel) még a lehetségesnél is nyitottabban hagyja a kiváltó motívumot” – írja a kötetről Csuha István (*Vissza a jelenbe*, litera.hu). E megállapítással némiképp szemben áll az, ahogyan a kötet kapcsán Ferencz Győző vélekedik Balla Zsófia lírájáról: „Versvilágába nemcsak a mindennapi csemények, hanem a nyelvi önműködés esetlegességeit is csak szűrtlen engedi be” (Népszabadság, 2002. nov. 23.). A két megállapításban azonban nem kontradikciót kell látnunk. Mindkét állítás igaz ugyanis, még ha látszólag ellentmondanak is egymásnak. A közöttük megképződött paradoxon Balla Zsófia lírájának két lényegi vonására vet fényt. A „kiváltó élmény”, a külvilág s a lélek benső világának történései ugyanis e költészetben egyrészt közvetlen szenzualitásukkal vannak jelen. A szenzualitás ugyanakkor e líra kontemplatív, reflexív, gondolati attitűdjeivel egyetemben ölt formát. „A tóban alga fő. A nap / füstöli, csörgeti a bokrokat. / Ponty nyelve lóg a tárnacsendben. (. . .) Kidülledt ég vize, / parkszélen vörös csordogál. / A fák szűrőjén fennakad az árny” – olvashatjuk a nyári tópart képeit, majd a vers zárlatában ennek reflexív mását: „Egyre töményebb sejtelem / teremt képet s töröl” (*Az alvó*). Vagy a sárról ezt: „Csak átfolyik az úton, nem dagad – / Edenkobbenben kékveres a sár: / felette ing, csattog és vonszolódik / bokor, rigó, giliszta – megy, halad, / kifut a borzongó tavaszba” (*Tavas Edenkobbenben*). E szenzualitás eszköztárában belül külön szerepet kapnak a hasonlat, különösen pedig a metafora és jelző retorikai alakzatai (s kombinációik). L.: „A létráról az almafára: / ágak pókrajza, mint a necc, / s benne te (. . .) feketéllik az esti tusrajz: ág-bogod” (*Most innen kétfelé*); „Bár alatta [a szívárvány alatt] mi csak egy nagy vizes / tavasz rigója, féрге, csigája, dió- / fája, esője, zsófiya vagyunk. // Egy üveg piros sombefőtt / az évszak asztalán, amelyet elhagyunk” (*Eső és szívárvány*); „A fűben két sár melle domborul” (*Csöndfoltok . . . , IV. A temetés*) stb. S a jelzők: fagyaltszínű fagy, zöld kód, vaníliaízű, sűrű szél, figyelő karvalyszem ég, nyálmeleg ég – hangszimbolikán alapuló nyelvjáték formájában: holt hold, talált halál, locska fecskehang. Ez utóbbiak kapcsán csupán kitérőként jegyzem meg, hogy bár a legújabb Balla-versek költői nyelve, alakzatai érezhetően nagy súlyt fektetnek egy-egy szóra (Csuha ezt úgy fogalmazta meg, hogy a vers centrumába „egy-egy különleges, váratlan szóelemény kerül”, Ferencz Győző pedig oly módon, hogy a költő „legfőbb törekvése, hogy visszaadja a szavak

megtépázott méltóságát”), most elcsitulni látszanak a szó- és nyelvjátékokból kicsapó nyelvi energiák. Míg az *Egy pohár fű* és a *Budatest*-ciklus versei a szavak olyan tornamutatványait sorakoztatták fel, mint például párafrázis, leghazább, volni, Budatest, ottvágy, hóesély, e nyelvi zsonglörködés most visszaszorul, s miként a versmondatok, az ezeket építő szavak is a visszafogottabb, klasszicizáltabb regisztereket célozzák meg. A kötet versanyagának vízjelét egyébként is a mértani pontosságú, tiszta versbeszéd képezi. „Nem védi más, csupán / az éles, tiszta sor” – írja Balla Zsófia Petrire vonatkozóan (*Csőndfoltok . . . , II. Nem védi más*). A tiszta versbeszéd áttetsző egyszerűsége azonban összetett egyszerűség. Mint ahogyan a látszatra egyszerű képről is gyakran kitűnik, hogy enigmába csap át. E költészet finom enigmákat állít fel és fed fel – miként a benne megidézett angyal: „Kettős az angyal: eltakar és láttat. (. . .) Egyszerre megnyit és eltorlaszol” (*Angyálnak lenni*). Egyfelől ez az enigmatikusság képezi azt a „szűrőt”, amelyre Ferencz Győző utalt. De ugyanilyen szerepet tölt be az a mitikus attitűd is, amelyen át, melynek közvetítése által a külső és benső világ jelt ad magáról. Miként az *Egy pohár fű*ben a kisedő, a sirató anyja, a bárány, itt az angyal, a Sátán, az Úr, az Isten, az Örökkévaló, a Fiú, Mihály, Gábrriel és Ábrahám alkotják e versvilág mitikus auráját. Mindez arra utal, hogy a Balla Zsófia versvilágában kitüntetett szerepet betöltő tárgyi és élő világ szenzualitása nem valamiféle panteista lírát eredményez, hanem egy félig-enigmatikus, félig-mitizált világ feltárulkozásának lehetséges módozata. Születés és halál, teremtés és elmúlás egyébként is enigmatikus és mitikusan elfedett egzisztenciális tartalmak. E végpontok rejtélyét oldja a mindennapok (s az ünnepek) szenzualitása. Azaz a lét mindennapjainak érzéki megragadása/megragadhatósága ad esélyt a lét enigmáinak, rejtélyeinek megértésére, feloldására. József Attila építette ily módon verseinek alakzatait, midőn – például hasonlataiban, metaforáiban – a gondolati-intellektuális tartalmakat s a lét rejtélyeit a szenzuálisba vetítette – és fordítva. S míg a tiszta versbeszéd (a már említett „éles, tiszta sor”) retorikája a Pilinszky- és Nemes Nagy Ágnes-féle (újholdas) lírahagyományt idézi meg, a versek intellektualitása a hatvanas–hetvenes évek két lényeges képviselőjére, Tandorira és Petrire utal. A tradícióhoz való sokirányú kötődést példázza a kötet verseinek formai és műfaji sokfélesége is: jambikus vers, disztichon, daktilusok, kétsoros, (a most ugyan kisebb szerepet betöltő) népköltészeti intonáció, mívés szonett, szerepvrs, a József Attila-líra egyik kultikus versének, a *Születésnapomra* címűnek felülírása, geometrikus pontosságú (gyakran nominális) versmondatokból-szólamokból épülő szabadversek stb. És végül – leltárként – néhány emlékezetes költemény, amely nemcsak e líra jelenlegi vonulatának csúcseit jelzi, hanem Balla Zsófia költészetének helyét is az

egyetemes magyar líra élvonalában jelöli ki: *A lélekzet, Homok és víz határán, A képernyő vak halszeme, a Mi volt jó Pécsen?* egyes részletei, *Reneszánsz füzet, Mészöly Miklós délelőtti, Magánytörédék, Az élő forma, Csöndfoltok* . . . stb.

HARKAI VASS Éva

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY ÓVODAI NEVELÉSHEZ

Szöke Anna: *Volt egy pajta*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002

Elszaladt a kemence (2000) címmel jelentette meg könyv alakban Szöke Anna hagyomány- és témaközpontú óvodai nevelési programját. A szakmailag alapos, gazdag és új elvekben-módszerekben bővelkedő koncepció egyetlen neuralgikus pontját a hozzá kapcsolódó szépirodalmi anyag, különösen a versválogatás jelentette. Szöke Anna ugyanis olyan versetket dolgozott fel programja keretében, amelyek – meglátásom szerint – a tévesen értelmezett gyermekirodalom fogalomkörébe tartoznak, azaz nem a gyermek világlátásra és beszédmódokra épülő, esztétikailag magas színvonalú alkotásokat öleli fel, hanem – jobbik esetben – a gyermekhez való leereszkedés, „odagügyögés” versszerű megnyilatkozásait, vagy – rosszabbik esetben – művészileg csökkentett színvonalú, silány munkákat azon meg gondolás értelmében, miszerint a gyerek az elvontabb-bonyolultabb szövegösszefüggéseket „úgysem érti”.

Az elmondottakból kifolyólag a meglepetés erejével hatott, amikor Szöke Anna újabb könyve (*Volt egy pajta*) egy, a versek és mesék óvodai feldolgozásához szükséges segédkönyv lett: szöveggűjtemény kommentárokkal. Amíg csak a megjelenés tényéről és a kiadvány jellegéről tudtam, de a könyv tartalma nem volt ismeretes előttem, azt gondoltam – reméltem – a szerző – előző kötetének versválogatásához mérten, a levont tapasztalatok alapján – az újabb szemléleteken alapuló gyermekköltészet-értelmezés és a modern versértés irányában tájékozódik. Áttekintve azonban a segédkönyvvé minősített szövegválogatást és a hozzá kapcsolódó kommentárokat, sajnos épp az ellenkezőjéről kellett megbizonyosodnom. Szöke Anna egy lépésnyit sem távolodott el a gyermekirodalom lényegének elavult felfogásától (pl. „szép”, „tetszetős”, „ritmikus”, de „nem elvont” „műalkotások összessége”), a műértés anakronisztikus formáitól („A kötetbe olyan verseket válogattam, amelyekről meggyőződtem, hogy tetszik a gyerekeknek”, 6. o.), az interpretáció értékvesztett, maradi beidegződéseitől, pl. hogy az irodalmi műalkotásoknak „mondanivalójuk” („mit akart az író veled mondani”) van. Az elemző szemléleti anakronizmusát fokozza a didaktikai szempontnak mint műértési stratégiának az érvényesítése („A szövegértelmezések során is elsősorban pedagógiai szem-